

Kéziratos magyar nyelvű Talmud recenzio a XVIII. századból

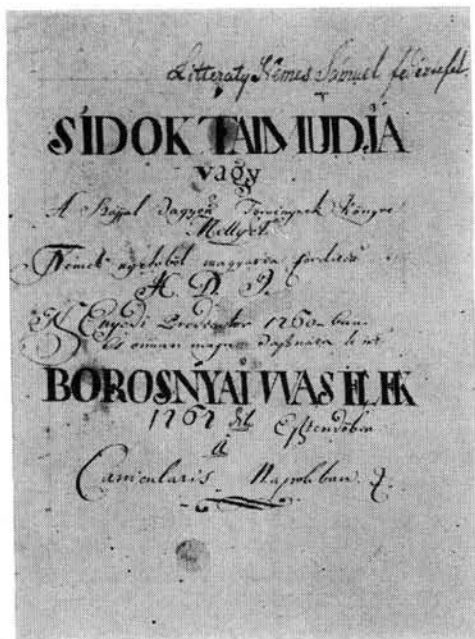
DÁN RÓBERT

Újabb értékes XVIII. századi dokumentummal bővült az OSzK kéziratárának anyaga, az ún. *Jankovich*-gyűjtemény révén. A gyűjtemény törzse már régebben az OSzK tulajdonában van, és a folyó évben *Jankovich* Miklós megvételre ajánlott szépapja hagyatékából egy újabb ismeretlen kéziratot.¹

A jelenleg 296 lapos sűrűn teleírt kézirat eredeti bekötési táblával rendelkezik, amely csak a felső borítóoldalon maradt sértetlen. A kézirat végéről feltehetően számos további lap hiányzik, amit nem csupán a hátsó fedőlap hiánya bizonyít, hanem a 296. oldal őrszava is, amely jelzi, hogy a szöveg valamikor tovább folytatódott.

A címlap tanúsága szerint *Borosnyai Was Elek* 1762-ben másolta le H. D. J. kéziratát, amelyet az német eredetiből fordított. A fordítás címe: „A Sidok Talmudja, vagy a Szájjal Hagyományozott törvények Könyve Mellyet Német Nyelvből magyarra fordított H. D. J. Nagy-Enyedi Prédikátor 1760-ban, és onnan a maga hasznára leírta Borosnyai Was Elek 1762-ik esztendőben a Canikuláris Napokban”. A címlap jobb felső sarkán nem Borosnyai keze írásával: „Litteraty Nemes Sámuel fedezte fel”. Az eredeti kötéstartó belső oldalán veres krétaíróval: No 52. Ez a szám a kötet helyrajzi száma volt a *Jankovich*-gyűjteményben. A kézirat előtörténete aránylag könnyen nyomom követhető.

Jankovich Miklós, aki a múlt század nagy régiség- és könyvgyűjtője volt,² többek között a kézirat címlapján szereplő *Litteraty Nemes Sámuel*³ is megbízta, hogy utazásai során minden tárgyat, dokumentumot szerezzen meg számára, amely bármilyen magyar vonatkozással bír. Amint az a

Jankovich-hagyaték kéziratanyagából kiderül, *Litteraty* többször utazott Erdélybe egyenesen *Jankovich* utasítására.⁴ Naplója és *Jankovich*hoz küldött levelei azt bizonyítják, hogy nem járt eredménytelenül. Naplója részletesen beszámol útjairól.⁵ Az előttünk fekvő kézirat is valószínűleg egyik útján került kezébe. Ennél a pontnál nem lehet egyértelműen meghatározni, hogy vajon *Borosnyai* utódjaitól vásárolta-e, vagy más úton került birtokába. Azért merül fel más lehetőség is, mert a kéziratot szereplő fordító H. D. J. *Hermányi Dienes* Józseffel⁶ azonos, akinek halála után 1763-ban minden olyan kézirat, amely az ő működésével született vagy került lemásolásra, testvéréhez *Mohai* Jánosnéhoz került.⁷ Feltéve, hogy *Borosnyai* nem tartotta magánál a kéziratot. *Benkő* József még látta a hagyatékot és 150 kézirat köteget említ.⁸ Természetesen ez nem jelenti azt, hogy *Borosnyai* másolata is közöttük volt. Akár így volt, akár nem, *Litteraty Nemes*, aki több levelet datált Marosvásárhelyről illetve Kolozsvárról, egészen bizonyos, hogy Erdélyben fedezte fel. Még az időpontot is meg tudjuk határozni: kb. 1828 és 1836 között.⁹

A kézirat igen jó állapotban került az OSzK-ba. Megállapítható azonban, hogy nem csak *Borosnyai* Was Elek keze írását őrizte meg számunkra. A jelzett másoló személye egyébként teljesen ismeretlen a szakirodalomban. Talán *Borosnyai Lukács* János rokona lehetett, akiről Nagy Iván tudja¹⁰, hogy Nagyenyeden 1735 körül tevékenykedett, mint református püspök. A *Sidck Talmudja* azonban nem egy másoló munkája. Igaz ugyan, hogy *Borosnyai* kézírását csupán megszakítja néhányszor egy ismeretlen kéz, de az említett másoló néhány lap után folytatja a munkát.¹¹

A fordító, *Hermányi Dienes* József azonban nem ismeretlen a magyar irodalomtörténet kutatói előtt.¹² *Szinnyei* szerint is: „... kézirati munkái egy ívrét és százötven negyedréti kötetben maradtak fent. Ezekben foglaltatnak szentírásmagyarzatok, vegyes theológiai dolgozatok részben németből és franciából fordítva.” Sajnos eredeti kézírataiból kevés maradt reánk, ami egy ilyen termékeny író esetében igen nagy ritkaság. Összegyűjtött anekdotái első kiadásának előszavában *György* Lajos megemlíti, hogy az eredeti kéziratot a szerző neve hiányzik, de könnyen azonosítható.¹³ A *Sidok Talmudja*-nál is ez a helyzet. Lehet, hogy *Hermányinak* nem volt szokása írásai elé kiírni nevét. Valószínűleg nem is gondolt soha a publikálásra, a maga számára gyűjtötte az anekdotákat, a maga számára fordította a teológiai munkákat. Az utóbbinak az volt a célja, hogy a prédikációt színezzék a hallgatók előtt olyan ismeretlen példákkal, amelyeket azok mástól nem hallhattak. Hogy ez irányú igyekezete mennyire eredményes volt azt, a kortárs, *Rettegi* György emlékiratainak ámuló hangja bizonyítja: „... folyt ennek a szájából az ige, s olyanokat hall tőle az ember, melyeket mástól nem...”¹⁴ De nem csupán a prédikációi arattak nagy sikert, hanem anekdotázó kedve is. Nem ismer sérthetlent, benéz a zárt udvarházak ablakain, és egy-egy formás történet kedvéért feláldozza a legnagyobb tekintélyt is. Emlékiratait *Kelemen* Lajos adta ki,¹⁵ és őt megillető helyet kapott irodalmi elődjei és kortársai sorában az *Erdély öröksége* c. gyűjtemény 7. kötetében.¹⁶

Hermányi Dienes József a *Sidok Talmudja* című fordítása valószínűleg véletlen találkozás eredménye. Az anekdotázó, de még inkább a messze földön ismert pap érdeklődési körébe jól beilleszthető a számára terra incognitát jelentő *Talmud*-szöveg megismerésének óhaja. Természetesen őt csak az elbeszélő ún. aggádikus talmudi részek érdekelhették. Rendelkezésére állt volna már a XVI. századtól

ilyen jellegű összeállítás,¹⁷ ezek persze nyelvi nehézségek miatt nem voltak elérhetőek számára. Így örömmel fogadta az adódó lehetőséget, amelyet *Eisenmenger* J. A. *Entdecktes Judenthum*¹⁸ című munkája nyújtott. Sajnos, nem szerencsésen választotta meg forrását. *Eisenmenger* könyve vallási vitairat, amelyben helyet kap a talmudkritika is. *Hermányi* kezébe került a könyv, és az érdekességek iránt fogékony ember azonnal felismerte, hogy kimeríthetetlen mese- és motívumforrásra bukkant. A fordítás munkája során azonban elhagyott sok mindent *Eisenmenger* dagályos, és nemegyszer rosszindulatú fejtegetéseiből, és csupán az őt érdeklő motívumokat próbálta összeszedni. Megállapítható, hogy a témaregiszter alapján emelte ki a számára jelentős anyagot, és nemegyszer még ezek szövegén is változtat. Összevon, átfoglal, recenzeál. A német szerző hatása alól azonban mégsem tudja kivonni magát. Néhány helyen az eredeti megfogalmazás átesz a *Hermányi* magyar szövegén is. Ennek ellenére munkáját önálló szellemi terméknek kell tekintenünk. Ez a tény azért is fontos, mert oly csekély az egyébként termékeny *Hermányi* reánk maradt írásainak száma.

A *Sidók Talmudja* fordítása során *Hermányi* rendkívül ügyel arra, hogy az *Eisenmenger* által idézett forrásokat¹⁹ minden alkalommal említse. Így egyenes út vezet minden történet eredetéhez. A korabeli egyházi oratio egyik lényeges kelléke az idézetekkel és forrásaikkal való játék és fordítónknak szüksége volt a gazdag adattárra. Tudjuk, hogy több mint ötszáz temetési beszédet mondott,²⁰ más alkalmakkor mondott beszédeinek számát nem is ismerjük.

Eisenmenger munkájának magyarországi hatásáról ez ideig nem volt tudomásunk. Ez a kézirat jelentőségét növeli, most már függetlenül *Hermányi* személyétől. Mondottuk már, hogy a fordító ez esetben a szerkesztő is egyszemélyben. Az ő munkája a témák csoportosítása, amely a bibliai teremtéstörténet kronológiáját használja fel vezérfonalként. Ádám és környezete köre épülnek az első témák. Itt szerepel többek között egy jellegzetes talmudi példabeszéd, amely megőrizte minden jellemvonását a magyar szövegben is. Az alábbi *Hermányi* által idézett talmudi elmélkedés a *Szanhedrin* traktátus 38. lapjáról való.²¹ *Eisenmenger* *Entdecktes Judenthum*-ában az I. kötet 370. lapján kapott helyet a *Von der Talmud* fejezetben.²²

Míg volt Ádám a Paraditsomban

A Talmudnak Szanhedrin nevű szakaszában ez nagyon érdekes történet van arról mennyi időt foglalt be Ádám a Paraditsomban való mulatása míg onnan ki taszigáltatott. R. Aho a Chanina fia azt mondta tizenkét órái vannak a napnak. Első órán egybe gyűjtetett a por melyből teremtetett, Másod órán egy formátlan anyag darab készült abból, Harmadik órán ki terjesztetek a tagjai, Negyedik órán a lélek belevettetett, Ötödik órán fel allott labaira, Hatodik órán minden dolgoknak nevet adott, Hetedik órán Éva társul adott nekie melelye, Nyolcadik órán ketten lefekütnének s négyen fekütnének akkor fogantatván a Káin és az ő huga is születvén, Kilencedik órán megparantsoltatott hogy ne egyek a fáról, Tíz orakor vetkezett, Tizenegy orakor törvényt láttak ellene, Tizenkét orakor ki üzetett a paraditsomból amint vagon Solt. 49. 14. (!)

Érdekes a történet után tovább lapozni; a fenti pontos fordítás után *Hermányi* talán a maga számára készített megjegyzéseket, amit *Borosnyai* bevett a szövegbe: „Ádám nem hált az ő dicsőségében”. „A gyermekekről pedig akik ott születtek így írnak a Beréschit Rabbában²³ R. Eliezer aki Azarias fia azt mondotta: „három tsudák lettek azon a napon együtt háltak azon a napon gyermekeket hoztak a

világra. . .” a fenti példán világosan látszik Hermányi módszere, a három csoda közül, amelyeket pedig forrása pontosan közöl, kihagy egyet, mégpedig R. *Eliezer* mondásából a bevezető részt: a teremtés csodáját. Ilyen és hasonló egyszerűsítések igazolják, hogy a fordító az általa is ismert dolgokat nem írja le, csupán a neki újat mondó anyag került lejegyzésre.

Ádám tárgyköre után nem tartja be következetesen a kronológiát. Salamon következik,²⁴ majd Ábrahám²⁵ és Sámson²⁶. Beszél a legendás állatokról, a lelkek csodáiról²⁷. A fordítás munkája menetében a témák már nem rendszereződnek, csupán a tárgymutató *Hermányi* iránytűje. Figyelemre méltó, hogy nem ragaszkodik a talmudi mesekörhöz. Ha más korszakból talál lejegyzésre méltót, nem habozik. *Eisenmenger* a II. kötet 520. oldalán Dávid Rubéni történetét meséli el.²⁸

Hetedik Kelemen Pápához jött Sidó király követje.

A Salselet Hakkala²⁹ könyvbe illen historia vagyyn: A világ teremtése után 5284-dik³⁰ esztendőben amelly a második templom elromlásának 1466-ikk esztendeje (Annus nati Xti 1534) eljöve egy Sidó férfiú messze fölről s vala az ő neve R. Dávid Rubéni³¹ a ki is, hogy Rómába érkezik beszéle VII. Kelemen Pápával és annak szeméibe lött kedvet találá s mondá, hogy ő Generális avagy mezei főhadi tisztje az Izraeliták királyának, vala pedig természetben törpe fekete mint a szeretsen és 45 esztendőnyi: volt ez a Portugáliai királynál is beszéllett véle és vevé maga mellé egy tolmátsot mert nem beszélheté vala más nyelven tsak Sidó és Arábiai nyelven. . .

A fenti elbeszélés hosszan folytatódik, de a jelen esetben vizsgálódásaink érdekében a további közléstől el kell tekintenünk. E kis részlet azonban ékesszólóan bizonyítja, hogy Hermányi nem ragaszkodott a talmudi mesevilághoz. De az egyéb motívumok lefordítása után vissza-vissza evez a *Talmud* tengerére és rendszertelenül merít innen-onnan.

A fordítás magyar nyelvezete is bizonyító erejű. Hermányi, aki természetesen a nyelvújítás előtti nehézkes, de rendkívül kifejező erőteljes magyar nyelvet használja, sokszor összevon szavakat, számtalanszor csak egy-egy betűig rövidít. Reánk maradt egyéb munkáinak gyakorlataival ellentétben nem fordítja a szót latinra eltekintve egy-két esettől, amikor az eredeti szöveg szókimondó stílusa már az ő számára is erős.³² Ez a jelenség azzal is magyarázható, hogy jelen esetben nem óhajtja élıszerűvé tenni írását. Nem törekszik a csattanós befejezések ki-domborítására, egyik témából észrevétlenül csúszik a másik tárgyalásába, a témákat csak az aláhúzott és a folyamatos szövegben helyet foglaló címek választják el egymástól.

A *Sidók Talmudj*-nak magyar irodalmi hatásáról nem beszélhetünk *Hermányi* munkájának viszonylatában. Annyit azonban le kell szögezni, hogy a címlap tanúsága szerint *Borosnyai Was* Elek a „maga hasznára” másolta le Hermányi kéziratát, és ez talán azt jelenti, hogy nagyobb érdeklődésre is számot tarthatott volna publikálás esetén.

A magyar irodalomba eljutott *Talmud*-hatás azonban nem az *Eisenmenger*—*Hermányi* vonalon mutatható ki. A múlt század közepén *Edvi Illés* Pál foglalkozik a *Talmud* elbeszélő részeivel³³ de értékelésében nyoma sincs sem *Eisenmenger* de még *Hermányi* hatásának sem.³⁴ *Ináncsi Pap* Gábor is foglalkozott a talmudi mesevilág magyar átültetésével,³⁵ ő azonban *Hurwitz* munkájából merít, aki éppen *Eisenmenger* könyvének ellensúlyozására írta meg a *Sagen der Hebräer* c. munkáját.³⁶

A XX. század első felében sok kétes értékű írásmű foglalkozik a *Talmud*-dal, ezek szerzői azonban távol álltak attól, hogy tudományos igényű közlést, vagy megjegyzést tudtak volna fűzni a kérdéshez.

Orientalistáink, műfordítóink feladata lesz a héber mese magyar átültetése. Egy ilyen kiadvány pedig nem csupán irodalmunkat gazdagítaná egy ismeretlen világ színeivel, hanem jó forrásmunkaként forgathatnák a kultúrtörténet kutatói is.

Jegyzetek

1. *Jankovich* Miklós szóbeli tájékoztatása szerint a kéziratot rácalmási házában kertjében találta a II. világháború után. OSzK jelzet Quart Hung. 4161. 210×165 mm.
2. 1773—1846. Gyűjteményének katalógusát lásd a Tud. Gyűjtemény 1817. XI. kötetében és *Jankovich* Miklós: *Magyar hajdankor emlékeinek jeles gyűjteményei hazájának ajánlya*, Pest 1830. és Poson 1835.
3. *Színnyei: Magyar írók*. IX. 896—897. Irodalom ott.
4. OSzK *Jankovich-gyűjtemény* Analekta 31.
5. OSzK Fol. Hung 3006/I—V.
6. 1699—1763. *Színnyei* i. m. IV. 800—801. Irodalom ott.
7. 1. *Színnyei* i. m.
8. *Benkó* Josephus: *Transilvania*. Vindobonae 1778 II 476—477. p.
9. L. *Litteraty-Jankovich* levelezés. OSzK *Jankovich* gyűjt. Analekta 31.
10. *Nagy* Iván: *Magyarország családai*. II. 193. l.
11. 57—81. oldalig, 89—114 oldalig, 168—216 oldalig nem *Borosnyai* kézírása.
12. *Hermányi* Dienes József: *Naggyenyedi Demokritus*. Utószó *Klaniczay* Tibor. Bp. 1960 Magvető. Az utószó részletesen elemzi *Hermányi* irodalmi hagyatékát.
13. *Naggyenyedi Siro Heraklitus és hol mosolygó s hol kacagó Demokritus 1762-ből*. Bev. és jegyz. *György* Lajos. Kolozsvár 1943. IV. 1. Ez *Hermányi* anekdotáinak első kiadása. Nem a teljes anyagot közli. A második teljes kiadást 1. 12. jegyz.
14. *Hermányi Dienes József emlékirata*. Szerk.: *Kelemen* Lajos. Kolozsvár 1925. IX. 1.
15. 1. 14. jegyz.
16. *Erdély változása 1703—1730*. Bev. *Tolnai* Gábor. Bp. 1942. 215—252. l. Erdély öröksége 7.
17. *Jacob ibn Chaviv: 'En Jakov*. Konstantinápoly 1516. Több kiadást ért meg. Velence 1546. Velence 1566. Velence 1625. Index is Velence 1628. Krakko 1614—19. Cremona 1649. *Samuel Japhe: J'fe mare*. Konstantinápoly 1587. Velence 1599, Berlin 1725, Amsterdam 1727. Valamennyi héberül.
18. 1654—1704. *Entdecktes Judenthum*. Frankfurt am Main 1700. I—II. kötet. *Eisenmenger*-ről és tevékenységéről: *Jewish Enc.* Vol. 5. 80 p. Irodalom ott.
19. *Eisenmenger* több mint 120 forrásmunkát sorol fel.
20. *Hermányi Dienes József emlékirata*. Szerk.: *Kelemen* Lajos. Kolozsvár 1925. IX. 1.
21. *Tálmud Bávli Szanhedrín* fol. 38 col. 2. *Eisenmenger* forrás jelölése.
22. *Eisenmenger* i. m. 293—459 l. a fejezetcím néhány lapon: Von der Juden Talmud.
23. *Beresit Rábbá* fol. 21 col. 2.
24. *Sidók Talmudja*: 46 l.
25. i. m. 51. l.
26. i. m. 61. l.
27. i. m. 64 l. i. m. 90. l. 189. stb.
28. i. m. 194. l.
29. *Schalselet Hakkabbala* fol. 34 col. 2— fol. 35. Talán *Borosnyai* tollhibája. *Eisenmenger* forrásjelölése.
30. Hagyományos időszámítás.
31. *Jewish Enc.* vol. X. 388—389. p.
32. *Sidók Talmudja*: 21. l.
33. *Édvi Illés* Pál: *Elszórt költeményei* Pest 1853. 142. l. Vallástürelem példái. Pest 1826.
34. *Zsoldos* Jenő: A héber mese jelentkezése a magyar irodalomban. = *Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw*. Ed. A. *Scheiber*. Bp. 1947. 144—151. p.

35. Zsoldos Jenő tanulmánya alapján. Pap Gábor jelzett munkája nem szerepel az OSzK katalógusában, Petrik sem ismeri.
36. Hurwitz, Hermann: *Sagen der Hebräer*. Leipzig 1826.

A Hungarian Talmud review in manuscript from the 18. century

R. DÁN

From the so-called *Jankovich*-collection, in the Hungarian National Széchényi Library was found a MS of 296 pages: „The Jewish Talmud translated from German into Hungarian by H. D. J. pastor of Nagyenyed in 1760, and copied by Borcsnyai Was Elek in 1762.” The history of the manuscript is relatively easy to follow. On the titlepage we read: „The discoverer Litteraty Nemes Sámuel” We know about Litteraty’s travels in Transilvania from the last century for the purpose to buy antiquities. This MS was bought by him about 1828—1832.

The translator of the *Jewish Talmud* H. D. J. *Hermányi Dienes József*, a wellknown Hungarian anecdotist of the 18. century. But only one of his works was published: „Nagyenyedi Síró Heraklitus és hol mosolygó hol kacagó Demokritos.” Bp. 1960. It is the second edition. The work mentioned above is a collection of anecdotes. We learn from his biographers, that he wrote 150 volumes, but a great part of his MSS have been lost. The present MS is presumably one of his forgotten works. *Hermányi* was very much interested in curiosia, as his contemporaries inform us: „he knew examples unknown to others...”. He was looking for special examples and when he found one he gave a record. This *Jewish Talmud* came accidentally across his way. Having got a work in his hands which contained parts of the *Talmud*, the great curiosia collector used the opportunity to complete his knowledge with its valuable informations.

The source was *Eisenmenger J. A.: Entdecktes Judenthum*. It may be proved that his method of translation was as follows: he took the interesting keywords from the subject-index and translated no more. He summarises, rephrases and makes somewhere critical notes, but he undoubtedly can not get freed himself from *Eisenmenger’s* influence.

The redaction of the work follows the cronology of the *Bible* as a whole. The first pages deal with stories of Adam and Eve. After Adam comes Solomon, Abraham and Samson. Here the translation is contradictory. In the second half of the MS he was quite obviously guided solely by the subject-index. It is noteworthy that in the second part of the translation the stories are not taken only from the *Talmud*. He did not hesitate to translate it even if it did not belong to the *Talmud*. But the text of the *Talmud* was undoubtedly of the greatest importance for *Hermányi*. The translation named the *Jewish Talmud* is not a complete work, ready for print, it is but a collection of remarks made to give hints for the collector for his sermons.

The „*Jewish Talmud* of *Hermányi* had not influenced the Hungarian literature. We can say that the Talmudical influences came an other way. In the middle of the last century Edvi Illés Pál dealt with the aggadical parts of the *Talmud*, and Iráncsi Pap Gábor translated some tales, but he took for source Hurwitz’s work „*Sagen der Hebräer*.”